

Tasavvuf Sosyolojisinin İmkanları ve Krizleri Üzerine (Orta Asya Tasavvufi İslamlaşması Örneğinde)

*¹Ali Öztürk

*¹ Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Türkiye
imajoloji@gmail.com

Geliş Tarihi: 2017-04-01 Kabul Tarihi: 2017-05-15

Öz

Faaliyet ve mekanizmaları itibarı ile yazımızda sosyal bir olgu olarak ele aldığımız tasavvuf ve tasavvufi hareketler, tasavvufi İslamlaşmanın hüküm sürdüğü Orta Asya tarihi örneğinden hareketle incelenmiştir. Bu çalışmada konu tasavvufun sosyal yapıları etkisinin nasıllığı üzerinden ele alınarak tasavvufun toplumsal kriz dönemlerinde sosyal dengeyi sağlamadaki eksik yönleri ve bu eksikliği tamamlayan diğer sosyal müessese ve olgular incelenmiş ve bu minvalde bir tasavvuf sosyolojisinin imkanı değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Anahtar kelimeler: Tasavvuf, tasavvuf hareketleri, tasavvuf sosyolojisi

On the Possibilities and Crises of Sociology of Sufism (In the case of Central Asia Sufi Islamization)

*¹Ali Öztürk

*¹Bartın University, Faculty of Literature, Department of Islamic Sociology, Turkey
imajoloji@gmail.com

Received date: 2017-04-01 Accepted date: 2017-05-15

Abstract

Sufizm and Sufi movements that we consider as of their activities and mechanisms as a social phenomenon in our writing have been examined with the example of Central Asian history that Sufi Islamization has prevailed. In this study, shortcomings of Sufism on poising in social crisis periods and other social institutions and phenomena complementing this shortcoming have been analyzed thereby the subject has been examined over how Sufi influence on the social structure, and in this way the possibility of a Sufi sociology was evaluated.

Keywords: Sufism, Sufi movements, Sociology of Sufizm

1. GİRİŞ

Din sosyolojisi terkibi çok tartışmalıdır. Öncelikle bu terkip batı ve onunla özdeşleşen Hristiyanlık için daha uygun bir ifadedir. İslam ve İslam dünyası için bu terkip ve sistematikler en azından cari haliyle büyük krizler taşımaktadır. Evvela İslam, Hristiyanlık gibi kurumsal bir din değildir. Elbette ki kurumlara yön, şekil, ruh ve motivasyon kazandırdığı doğrudur. Yani kurumlar İslami olabilirler ama İslam kurumsal bir din değildir. Yani İslam sosyaliteyi ya da devleti

şekillendirmekle birlikte doğrudan onun bir parçası sayılamayacak kadar muteal cevhere ve özgün bir gerçeğe sahiptir. Çoğu kez bu ilişki doğru tespit edilemediği için kurumsal yansımaları da doğru anlamamaktadır. Esasen bu sorun devlet-din-toplum ilişkilerinde laiklik ve benzeri tartışmalarda batıdaki din tartışmalarının metodolojik, kavramsal ve siyasal süreçlerin bir yansıması biçiminde ele alındığı için absürt tespit, uygulama ve çıkmazlarla bizi yormaktadır.

Ancak bu İslam ile ilgili hiçbir meselenin sosyolojik ve kurumsal olarak ele alınamayacağına

işaret etmez. Özellikle eğer bir İslam sosyolojisi yapılacaksa bu doğrudan İslam dininin cevher ve hakikatleri üzerinden değil, çeşitli yansımaları üzerinden yapılmalıdır; Mezhep ve Tasavvuf gibi. Elbette bunu takip edecek başka birçok terkipten de bahsedilebilir. Dolayısıyla İslam'ın sosyolojinin konusu olması çeşitli yansımalarıyla daha doğru ve isabetlidir.

Nitekim tasavvuf ve tasavvuf hareketleri, tarihsel gelişimi; değişim ve dönüşümü olan, kurumsal karakteristiği; hiyerarşisi, örgütü vb. işleyişleri olan, mimarisi, musikisi, edebiyatı vb. sosyal dinamikleri olan, küresel ve bölgesel karakteristiğiyle sosyal etkileşimi olan, vakıf, lonca, ziraat ve ticaret ile ekonomik mekanizması olan, felsefesi, eğitim öğretim faaliyet ve mekanizmaları ile örgütlü yapısı olan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Belki burada konu edilmesi gereken birçok çarpıcı mahiyet ve teknolojiyle tasavvuf sadece topluları etkilemek ve şekillendirmek bakımından değil ama daha önemlisi kendisinin toplumsallığı ve kurumsallığı üzerinden çalışılacak sayısız veriyi bünyesinde barındırmaktadır. Simgesel besleyenleri ve üretimleri, kendine özgü entelektüel marjı, sosyaliteyi şekillendirmek için kullandığı özel araçları sıradışı zeka ve duyu fabrikleri vb. birçok enstrümanı ile geniş bir çalışma sahası içermektedir.

Ayrıca tasavvuf hareketlerinin siyasi yapılar ile etkileşim ve reaksiyonları, diğer dini oluşumlarla çatışma ve eklemleme durumları, sosyoloji için oldukça zengin bir çalışma imkanı yaratmaktadır. Bunun yanı sıra tasavvuf hareketlerinin gerek eş güdümlü gerekse periyodlara dayalı parçalanmışlığı, çatışmaları, farklılaşmaları bu durumun sosyolojik ve tarihsel veri tabanı ile bağları, beslediği medeniyet havuzu, coğrafya, toplumsal orjinlerle olan ilişkisi gibi birçok husus bu alanda çalışmaya fazlasıyla imkân tanımaktadır. Ayrıca tasavvuf ve tasavvuf hareketlerinin büyük değişimlerle olan bağları da dikkat çekicidir. Pre-modern dönem, modern dönem, postmodern dönem gibi periyotlar genelde din hakkındaki yargı ve etkileri bakımından özelde ise tasavvuf hareketleri ve üretimleri bakımından derin başkalaşmalara sebep olmuştur, bunların da özellikle çalışılması sahaya özel imkanlar katacaktır. Kent sosyolojisi, mimari vb. alanlar bakımından da tasavvuf hareketleri ve üretimlerinin özel bir yeri olduğu açıktır. Edebiyat Sosyolojisi, Sanat Sosyoloji vb. sahalarda da tasavvufa dair geniş bir saha olduğu rahatlıkla görülebilir.

Bu çalışmaların başında da İslamlaşmanın tasavvufi kanalları konu edilecektir. Bu bağlamda kuzey İslamlaşmanın önemli bir etkeni olan Orta Asya Tasavvufi İslamlaşması önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Tasavvufun İslamlaşmaya katkısı tartışılmaz öneme sahiptir. Nitekim Orta Asya İslamlaşmasının esin verdiği

çeşitli tasavvuf ekollerinin medrese ve fıkıh ekollerinden daha etkili olduğu bilinmektedir. Dönemine uygun kü-kurumsal¹ niteliğinin yanı sıra özellikle İslam'ın sosyolojik doğasına dinamik ve esnek bir yapı kazandıran tasavvufi irşadın, serpilip geliştiği bölgelerdeki kültürel ve sosyal yapılarla reaksiyona girerek eklektik bir pratik ürettiği görülmektedir.

Bu bağlamda Orta Asya ve çevresinde tasavvufun etkili bir İslamlaşma süreci yarattığı dikkate değerdir. Sosyal bilinç-dışılığa² önemli katkılar sağlayan tasavvufi İslamlaşma, çeşitli büyük değişimlerde kimlik kodunu buharlaştırarak yeni durumlara imajinatif düzlemde ve uyarlı bir yapı üretmektedir. Ama bu durum geleneğin kurumsal niteliklerini sarssa da sosyolojik pratiğini ve duygusal derinliğini ortadan kaldıramamaktadır.

Bu çalışma temelde tasavvufi İslamlaşma olgusunu, kurumsal değişimle sosyolojik etkileri arasındaki asimetrik durumunu ve Orta Asya'daki kendine özgü ardıllar yaratan tarihi bakımından analiz etmeyi hedeflemektedir. İncelemeye tâbi tutulan odak sorunsallar, özel birçok ihtisas sahasını da ihata ettiği için biz sadece ihtisasımızın imkân tanıdığı sınırlılıklar bağlamında meselenin sosyolojik perspektifi ve ona bağlı kavramsallaştırmalarıyla yetineceğiz. Nihai amaç olarak da tasavvufi İslamlaşmanın sosyal-meta-epistemolojik niteliğinin olabilirliğini ve buna bağlı olarak da çeşitli veçhelerini kısaca tartışmış olacağız.

Tasavvuf İslamlaşmasının Mahiyet ve Önemi³

İslam'ın doğuşu sınırlı ihtilafların dışında kuşkusuz oldukça rafine, anlaşılabilir ve her yönüyle bilinebilir gelişmeler, değerler, olaylar ve olgular üzerinden olmuştur. Hz. Peygamberin öncülüğünde, vahyin gölgesinde ve bilinebilen mekân ve sosyal yapıların, bireylerin, aktörlerin ve figürlerin sancılı ve kararlı dönüşümünün büyük bir uygarlığa açılan tüm ayrıntıları tarihsel olarak kayıt altındadır. Ancak gerek Hz. Peygamberin vefatı gerekse İslam'ın ilk dönemdeki kararlı, titiz, sancılı; büyük bir sosyal terbiye, zihniyet ve yaşam tarzına dayalı tedrici ve mucizevî değişimi, tabii olarak yerini hızlı ve durdurulamaz bir fetih hareketleriyle, yayılan ve çok kısa sürede dünyada hatırı sayılır coğrafyada etkili küresel bir güce dönüştürmüştür.

¹ Küresel çapta, küresel tesirler icra eden...

²Müspet anlamda; çünkü tasavvufi yöneliş insanın alt kimliklerden azadesini esas aldığından, ırk, cinsiyet, statü vb. kodlarını "büyük hikâye"ye manevi eğilimini güçlendiren göstergelerle beslemektedir.

³ Bu bölüm "Medeniyet ve Sosyoloji" (2015; Elis Yayınları Ankara) kitabında bir bölüm olarak daha önce yayınlanmıştır.

Bu kadar kısa sürede ve bu denli geniş bir coğrafyada etkili olan İslam inanç ve medeniyeti, başlangıçta düşünüldüğü kadar rafine sonuçlar üretmedi. Hâkim olduğu coğrafyada gerek kimlik gerekse birleştirici değerleri bakımından insanlığın yeni savunusu olduysa da, kimi zaman ve yer yer kaotik ve asimetrik süreçlere de sebebiyet verdi. Gerek siyasal manada gerekse sosyo-ekonomik dönüşümde ve mevcut derin kültürel yapıların dönüşümü açısından kendine özgü yeni ve farklı yöntemler, arayışlar ve araçlar geliştirdi.

Esasen İslam, çıkışı itibari ile egemen araçlarca engellenen ve bir hayli güçlükler çekmiş, yayılması itibarıyla ise çeşitli öncü faktörlerin yanında egemen araçlara da sahip olarak sosyolojiye derinlemesine nüfuzu zamana yayarak gerçekleştirmiştir. Bu da, onun çıkışı ve yayılışı arasında sosyolojik hazmedilme ile derinleşen sosyolojik süreğenliği açısından tecrübe ettiği ilk mekanizmaları bakımından bir takım farklar üretmiştir. İşte İslam (Müslümanlar), bu asimetrik durumu tecrübesinde görel olarak mündemiç olsun veya olmasın; pratik kimi yeni mekanizmalarla giderme yoluna gitmiştir.

Bu araçlar ve yöntemler temelde İslam'a ve İslam medeniyetine hizmet ediyorsa da esasta çeşitli karmaşık saiklerin bir bileşeni olarak ortaya çıkmaktaydı. Bu yaklaşım genelde tasavvuf hareketleri için vurgulansa da esasen ilmiye faaliyetlerinin çoğu için şu veya bu biçimde geçerlidir. Buna göre, esasen İslam medeniyeti karşılaştığı yeni durumları hiçbir zaman tamamen reddetmiyordu; onları yeniden içeriklendirip terbiye etmeyi ve İslam değerleri bünyesinde insanların hizmetine sokmayı uygun buluyordu. Alanımız olmamakla birlikte, kanaatimce İslam dünyasında gelişen ve etkili olan selefi hareketlerin ya da bu hassasiyeti gözeterek yeniden yapılanmaya giden tasavvufi hareketlerin temelinde; bu pratik duruma bir cevap olma nişiyakı da söz konusudur. Nitekim bu bağlamda, bu ve benzeri hareketlerin temelde İslam'ın özü ve kitabî karakteristiğini öne çıkarma arzusunun İslam'a hizmeti hiç de yadsınamaz.

Gerçekte bu hareketlerin temel hususiyetlerinden biri de, büyük küresel değişimler ve Müslüman toplumların dış güçler tarafından bir biçimde tehdit altında oldukları dönemlerde daha da koyulaşan ve sloganlaşan söylemler ürettiğidir. Bununla beraber, bu hareketler kimi zaman söylemsel bilinci aşarak bir sosyal proje dayatmasına girişmiş ve yer yer yazılı ve belirgin sınırlı-kuralsal talepleri gereği iktidarlarla işbirliği yapabilmiş ve iktidarı hedef alabilme gücünden kaynaklı olarak kimi mekanik dizayn arzuları da beraberinde getirmişlerdir ki, bu bazı tepkilere de yol açabilmiştir. Bunun yanında kimi zaman da marjinalleşmeleri ve şiddet argümanı ile manipüle edilmeleri sosyolojik nüfuzlarını tırpanlamış; söylemlerinin gücünü kırmıştır. Bu sebeptendir ki, buna benzer çıkışların

sosyal yapılara yer yer patolojik tesirler zerk ettiği ileri sürülebilir.

Esasen diğer sosyal hareketler gibi tasavvuf hareketleri içinde de tarihsel olarak bu türden marjinal çıkışlara rastlamak pek tabii mümkündür. Ancak tasavvuf hareketleri, karakterleri gereği mana öncelikli bir pratiğe sahip olmalarından mütevellit, diğerlerine nazaran bu tür çıkmazlara düşme hususunda her zaman daha şanslı olmuşlardır. Özellikle Sünni tasavvuf geleneğine baktığımızda, genel manada sosyolojik değişimle alakalı olarak ısrarcı ve toplumsal dönüşümün ve İslam savunusunun inatçı birer parçası olmakla birlikte; devrimci ve kısa vadede görülebilir sonuçlar almayı hemen hemen hiç hedeflemediklerini söyleyebiliriz. Esasen doğası gereği, manevî boyutlu ve gönülden doğan bir pratik olması nedeniyle doğrudan doğruya maddenin (hâricin) evrimine dayanan bir pratiği esas almadığı bilinmelidir. O daha ziyade maddî dünyanın değişimi ve gelişimine gönül, ruh ve nefis terbiyesiyle-tezkiyesiyle müdahale etmeye uygun düşen meta-metodolojiler geliştirmiştir.

Böylece siyasal alanı doğrudan hedef alan bir çıkışa sahip olmasa da, geliştirdiği metodolojilerle tüm içtimaî yapıları uzun vadede derinden etkilerle terbiye etmeyi hedeflemiş ve hakikatte de tarihsel sosyolojik aksı bu yönde karşılıklar bulabilmiştir. Böylece siyasal yapıların konjonktürel ve kısa süreli etkilerine karşılık bu türden yapılar derin sosyolojiyi temsil etme niteliğine kavuşmuşlardır. Ancak sosyal yapıdaki diğer unsurlarla birlikte bir dinamo etkisi gördükleri de yadsınmamalıdır. Önemli bir ayrıntı olarak belirtmek gerekir; kimi tasavvuf menşeli hareketlerin özde çatışmacı bir pratik ve söylemle tarihte zuhur ettikleri bir gerçektir. Fakat bunların uzun vadede yer aldığı medeniyete şaşırtıcı katkılar yaptığı görülür. Zira bunlar sosyolojik tecrübeye eleştirel karakterde bir yer tutmuşlar ve bütünlükle vicdan arasında bir diyalektik meydana getirmişlerdir; ayrıca bu ve buna benzer yaşamsal pratik araçları miras bırakmak suretiyle hem toplumsal bilince orijini hatırlatmışlar ve hem de amaç ajandalarında olmayan farklı bazı hizmetlerde bulunmuşlardır.

Belki de bunun en ayırt edici göstergelerinden birisi de bu hareketlerin toplumsal bilinçte (ve altında) ya da toplumsal hafızada farklı bir sentezle vücuda gelmeleridir. Çizgisel olarak birbirinden farklı iki ekolün, şaşırtıcı biçimde söylem ve tecrübesiyle toplumsal vicdanda özgün bir biçimde bir araya gelerek birbirini denetleyen ve sürekliliğini sağlayan başka bir forma imkân tanıyabildiği görülür. Böylece mesela muhalif bir söylem, muvafık bir söylemle aynı oranda toplumsal hafızada yer alabilmiş; işlevsel anlamda bir bütünün ayrı parçalarını besleyen bir diyalektikle en küçük birim olan fertte bile zuhur edebilecek tamamlayıcı bir pratik ya da söylem üretme imkânı

yakalayabilmiştir (Öztürk, 2007). Belki buna ek olarak şunu da belirtmeli: bunlar kendileri dışında, bileşenlerine zemin teşkil eden konjonktürün benzer kesitleriyle bir noktada bile olsa buluşabilmişler ve onlara değişik hususlarda önemli bir ilham kaynağı da olmuşlardır.

Bu hakikat, tasavvuf hareketlerinin kullandığı araç ve beslendiği motivasyonların sonucu olarak, kendi cismani tarihleriyle bile izah edilemeyecek başka bir boyuta delalet etmektedir. Bu yüzden kimi tasavvuf tecrübelerinin çıkış macerasındaki sentez ve olaylara dayanarak indirgemeci bağlarıyla ele almak, özelde kimi hakikatleri ibraz etmek gibi görünse de büyük resim açısından doğru bir okuma olarak düşünülemez. Aynı şeyin kitabi durumları meşrulaştırmak için tarihi hakikatleri saptırmak eğilimi için de geçerli olduğunu belirtmeliyim.

Tasavvufun sosyolojik ve siyasi değişime etkisi - tamamen olmasa da- gündelik etki tepkiyi aşan karakteristiği nedeniyle, her yeni durumla daha naif ve daha yumuşak bir bağ kurma başarısı sağlamaktadır. Çünkü genel manada kâmil tasavvuf gönüldaşları gündelik diyalektiğe asla itibar etmezler. Doğal olarak tasavvuf ehli muhatabıyla maddi bir gerginlik üzerinden değil, onun manası ve maddesi arasındaki gerginlikte; manasına destek veren bir rol üreterek kişinin doğrudan kendisiyle yenişmesini sağlayan özgün bir diyalektik mekanizma kurmayı başarmışlardır.

Fıkıh ekollerinin Müslüman fert ve cemiyetler için geliştirdikleri mekanizmaların gayr-i Müslimler için daha kıt imkânlar üretmesine karşılık tasavvuf ekollerinin “her insan için bir diyalektik vardır” düsturuna dayalı olarak hareket etmesi, İslamlaşmaya daha pratik katkılar vermesine vesile olmuştur. Daha da önemlisi, fıkıh ekolleri hâriçle genelde kendi araçları üzerinden iletişimi geliştirirken tasavvuf ekolleri karşılaştığı her duruma, özneye/neseneye... kendi ruhundan üfleyen sanatsal bir estetik bağlam üretmişlerdir. Bu, onun/onların şiir, musiki vb. benzeri meta-metodolojilere sahip modifikasyon gücü sınırsız ayrıcalıklı nitelikler barındırmasından ileri gelmektedir.

Öte yandan tasavvufi hareketlerin, büyük küresel değişmelerde veya gayr-i Müslim işgallerinde, yani güçlü fiili etkiler karşısında çoğu kez naif karakterleri nedeniyle sosyal-bilinçdışı bir mahiyete tebdil oldukları görülebilir. Böylece onun sosyal kimliği belirleyen ayırıcı vasfında kimi zayıflıklar da meydana gelir.

Demek ki İslami kimlik ve geleneğin kamil manada etkin olduğu bir beldeye yapılacak bir saldırıya etkili olarak karşı koymanın tarafımızca belirlenen görelî formülü şudur:⁴ tasavvufun İslamlaştırıcı

gücüyle medresenin kendine özgü rasyonel formel bilincinin bir araya gelmesi... belki tarihte olan da budur!

tasavvufi merkez ve imkânların doğrudan önemli bir güç oldukları bilinmektedir bkz. (Derin, 2006: 7-39). Ancak burada ifade edilen şey uzun vadede kültür ve kimliğin alacakaranlık bir karaktere bürünmesine tek başına yetmeyecekleri, ancak varlıklarıyla da geri dönüşümü sağlamada ya da yeniden kimliklendirme rollerinin büyük olduğu vurgusudur. Belki İslam dünyası bu perspektifle kuzey-güney ayrımıyla tanımlanabilir. Güney daha çok medrese ve fıkıh etkisindeyken kuzeyin baskın olarak tasavvuf etkisinde olduğu iddia edilebilir. Tamamen bir spekülasyon olarak, örneğin Afrika İslamlaşması daha çok tasavvufu gerçekleştirdi belki de Afrika'nın güneyine İslam daha kolay nüfuz edecekti, ancak risk olarak da işgal zamanlarında Afrika'nın kuzeyi de daha kolay İslam'ın egemenliğinden çıkarılabilir. Bu spekülasyon daha çok ne demek istediğimize örnek olarak ifade edilmiştir, yoksa hiçbir gerçekliği yoktur. Fakat güney ile kuzeyin dolayısıyla tasavvufu medresenin en yetkin ve özgün sentezlendiği merkezlerin başında Türkiye'nin güney doğusu ve yakın yörelerinin gelmesi de coğrafi olarak tanımlanan bu teze çarpıcı bir örnek olarak sunulabilir. Tasavvuf ve mezhep gibi unsurların siyasal birliklere etkilerinin çok büyük olduğu yadsınamaz. Bu gerçeklik sadece İslam dünyası için geçerli değildir, Hıristiyan dünyası için de geçerli olduğu görülmektedir. Yine bir spekülasyon olarak belirtmeliyim ki, şayet Fatih Sultan Mehmet hazretleri İstanbul'u fethetmeseydi belki de Rusya diye bir siyasal akıl Doğu Hıristiyanlığının temsilcisi olarak Ortodoksluk üzerinden siyasal bir birlik olarak bu denli güçlü bir biçimde açığa çıkmayacaktı. Çünkü Rusya'yı etnik bir millet olarak tanımlamak çok kolay değildir. Ve daha önemlisi ise Batı'yla kısmen tartışmalı olan Doğu Hıristiyanlığı bu aksülamel pozisyonunu sosyalizmle dönüştürmeyecekti. Nitekim Rusya Ortodoksluk üzerinden İslam dünyasına nüfuz etmek istemiş ancak sosyalizm yoluyla bu çabasında daha başarılı olmuştur. Siyasal olarak Katolizme karşılık Ortodoksi Kapitalizme karşı Sosyalizm olarak evrimleşti. Esasen İslam dünyasındaki İslam'a mesafeli ve Batıya da karşı olduğunu söyleyen kimi kesimlerin bu kesişim kümesinde yer bulmaları da ilginçtir. Tabi bunlar benim açımdan sadece spekülasyondur, çünkü konu uzmanlık alanım değildir. Belki bu konuda geniş bir araştırma vaktim olursa bu ham ve teyide muhtaç yargıları ilgili araştırmacıların da yardımıyla daha manidar bir çerçeveye taşıyabilirim. Ancak Orta Asya'dan bahsetmişken Rusya'ya değinmemek olmazdı.

⁴ Tasavvufi hareketlerinin olağanüstü dönemlerde toplumda önemli bir rol üstlendikleri çok bilinen bir şeydir. Savaş ve işgal dönemlerinde ise çoğu

İslam Tasavvufunun Sosyolojik Mahiyeti

İslam inancı; tevhidi dinler geleneğini olgunlaştırıp yeniden disipline ederek mevcut insanlık kültür ve birikimine kayıtsız kalmaksızın onu dönüştürüp katkı vermiş ve onu yeniden içeriklendirerek insanlık ailesini, manevi değerlerin maddeyi terbiye ettiği, tümü bir kültür etrafında birleştirmeyi gerçekleştirmiş, büyük bir medeniyet meydana getirmeyi başarmış bir mucizedir.

İslam medeniyeti geniş ve kuşatıcı bir karakteristiğe sahip olmasına rağmen öze ayrıntı, cevherle şekil, seflele halef ve başlangıçla süreç arasında kendine özgü meta-sistemik bağlar kurmayı başarmıştır. Kuşkusuz bu İslam medeniyetindeki tüm unsur ve üretimlerin homojen olduğu anlamına gelmez. Gerek karşılaştığı sosyolojik gerçeklik ve ona bağlı sosyo-kültürel dalgalar, gerekse oluşturduğu sistemikler ve ona bağlı kurum ve argümanlarda bir hayli çeşitlilikten bahsedilebilir.

Buna bağlı olarak da çeşitli savrulmalar, marjinal ve dışlanmış üretimler de söz konusudur. İslam inancının kuşatıcı ve unsurlar arası dengeleyici vasfını zorlayan kimi zaman da konjonktüre ve küre-dönemsel çalkantılara bağlı pür-batini ya da bön-realist çıkışların yanı sıra, yıkıcı ve aykırı savrulmalar da bu süreçten kendine ait birtakım çıkışlar bulmuşlardır. Ancak bunlar genel manada hiçbir zaman İslam medeniyetinin karakteristiğini yönlendirecek, esas yönünü değiştirecek güce sahip olamamışlardır.

Çünkü İslam medeniyeti özü bakımından diğer tüm medeniyetlerden ayrılan ayrıcalıklı bazı özelliklere sahiptir. Bunların en başında da kuşkusuz, İslam medeniyetinin özde bir ilim ve bilinç medeniyeti olma hüviyeti gelmektedir. Tevhidi dinlerin dahi İslam gibi yeterince tarihi bir ilmi gerçekle bu denli mündemiç olmaması ve genelde muğlak ve kısmen de tarihsel örgü ve geçerliliğini mitolojik bağlarla tamamlamak zorunda kalışı buna örnek gösterilebilir.

İslam medeniyeti İslam inanç ve değerlerinin biricikliğini ilmi birçok mekanizmayla garanti altına almakla kalmamış, buna bağlı birçok müessese, ilmiye, disiplin ve sosyal ağlar meydana getirmek suretiyle toplum, ilim ve değerler arasında süregelen güçlü bağlar kurmayı başarmıştır. Ayrıca her türden gelişmeyle öz arasında belirleyici dinamikler geliştirecek ilmi, müessesevî ve sosyal bağlar kuracak yönlendirici mekanizmalar geliştirmiştir.

İslam tasavvufu işte yukarıdaki bu belirlenimin büyük bir yönü olarak tarihte yerini almıştır. Kuşkusuz tasavvufu İslam ile sınırlamak doğru değildir, ancak şurası kesin ki İslam tasavvufu birçok etkileşime rağmen İslam terbiyesi bağlamında yeni bir disiplinizasyon olarak tezahür etmektedir. Gerek meşruyet ibrazı bakımından, gerek vaaz ettiği değerler bakımından ve gerekse

doğasına uygun teknikleri bakımından yahut ilham verdiği pratikler bakımından derece farkıyla da olsa, hemen hemen tüm tasavvuf hareketleri İslam'ın hizmetinde mananın maddeyi terbiye ettiği bir sistematığın parçası olarak önemli görevler üstlenmişlerdir.

Tasavvuf mefkûresi gerek ima ettiği anlamlar gerek tarihsel gelişimi ve gerekse içerdiği mahiyetleri bakımından çok geniş bir yelpazeyi içermektedir. Esasen bunların hepsini bu çalışmada konu etmek irrasyonel bir uğraş olurdu. Ancak sosyolojik önemi bakımından üstün körü bir izahatla bile şunları ifade etmek imkân dâhilindedir:

Tasavvuf mefkûresi gerek ima ettiği anlamlar gerek tarihsel gelişimi ve gerekse içerdiği mahiyetleri bakımından çok geniş bir yelpazeyi içermektedir. Esasen bunların hepsini bu çalışmada konu etmek irrasyonel bir uğraş olurdu. Ancak sosyolojik önemi bakımından üstün körü bir izahatla bile şunları ifade etmek imkân dâhilindedir:

Her tasavvuf ekolünün kendine özgü tarihsel bir meşruyet arayışı içinde olması, dikkate değer bir durumdur. Mesela hemen her tarikatın silsileler yoluyla Peygamber Efendimize bağlanması, tarihsel olarak ispatı mümkün olmamakla birlikte (Köprülü, 2005:145), İslami duyarlığa dayalı bir meşruyet çabası olarak görülmelidir.

Her tarikat ayrı bir yol ve yordamı işaret etmesine rağmen bütün bunların belli rabıtalarla ana ağlarda bulunduğu görülebilir. Bunlar tekke ile kurumsallaşma, şeyh-mürît ilişkisiyle okullaşma, hedeflediği kâmil insan tipiyle etkili kanaat önderleri yetiştirme, topluma yönelik çok yönlü faaliyetleriyle sosyolojiyi derinden etkileme ve menkıbe, edebiyat, şiir ve musiki benzeri sanatlarla tarihsel ve küresel etkiler meydana getirme hususunda büyük tesirler uyandırmışlardır.

Tarikatların tarihi gelişimi ve değişimi kökünden kavrayan bir yapısı mevcuttur: zira hem içinden çıktığı kültürel öğelerle işbirliği yapan karakteristiğiyle etkin ve yerel hem de mana evrimini merkeze alan karakteristiğiyle evrensel bir karakteri haizdir.

Sosyolojik çerçevede hem yerel hem de evrensel karakteri belirgin düzeyde görülebilen tarikatların esas hususiyeti ise, belki de felsefi derinliğiyle insanı şaşkırtan büyük tasavvuruna paralel ve uyumlu olarak meydana getirdiği sade ama sıra dışı pratiğiyle de yaşamsallığı hedef alan çok yönlü niteliğidir.⁵

Kadim Doğuda mana, büyük ölçüde maddeyi terbiye eden en belirleyici faktördü. Belki daha ileri

⁵ Bu kavramsallaştırmalar çerçevesinde sistematize edilmiş olmasa bile geniş bilgi için bkz: Gölpınarlı, 2005.

gidilerek şöyle de denebilir; İslam açısından gerçekte pür-madde toplumu yoktur. Zira pür-maddi uygarlığı belirleyen esas amil de negatif olarak tanımlayacağımız heva ve heves ya da nefse mutlak manada teslim olmuş, ilhamını iblisten alan bir üretim biçimidir.

İşte burada İslam tasavvufu bu bulanıklığı gidermek için mananın pak, temiz ve fitrata dayanak teşkil eden referansını Mevlâ'ya atfetmiş, ilmi ve ahlaki belirlenimleri olan bir yol üzerinden bu dengeyi sağlamaya gayret etmiştir. Esasen İslam tasavvufu maddeyi terbiye ederken mananın bulanık dehlizlerine de set çekmiş, onu evham ve vesveselerin kirli saldırılarına karşı da muhafaza etmiştir. Böylece tasavvufun, bir taraflıyla da mananın manayı terbiye etmesi biçiminde var olup geliştiği ileri sürülebilir.

Orta Asya'nın İslam Medeniyeti Açısından Önemi

Orta Asya'nın ne veya neresi olduğunu bir çırpıda söylemek düşünüldüğü kadar kolay değildir. Gerek siyasi olarak gerek tarihi olarak gerekse coğrafi olarak karmaşık ve değişken bazı etkiler altındadır. Gerek etnik gerekse dini dinamiği birçok etki ve bileşenden mürekkeptir (Şeker, 2010: 86-96). Orta Asya bir coğrafya mıdır, bir veya birkaç milletin yaşadığı bir merkez midir? Bu ve benzeri sorulara kolay bir cevap bulmak zordur. Elbette buranın (her neresiyse) koyulaşan ve öne çıkan unsurları vardır ve yadsınamaz, ancak Orta Asya'nın belirleyici çok sayıda bileşenden teşekkül eden dinamik düzlemi görmezden gelinemez.

Büyük resimde özellikle bizim açımızdan oldukça rafine imajlarla sunulan coğrafya, ayrıntıya inildiğinde tek bir unsurun bile, örneğin Kırgızların (Erşahin, :395); kökenleri ve süreçleri hakkında çok farklı tanıların olduğunu görmek mümkündür. Esasen bunun indirgemeci ve pozisyonist tarihci yaklaşımın varmak istediği hedefe bağlı olarak çok yoğun verilere dayalı noktalar arasından mükemmel bir doğru aralığı bulabilme ya da oluşturabilme becerisine bağlı olduğu düşünülebilir. Çoğu kez bu kurguculuğun bazı noktaların arasını dahi zorlamayla tamamlayan bir perspektif ve argümantasyona yol açtığı da görülebilir.

Orta Asya'nın tarihsel dikey unsurları, yatay ve kompleks toplumsal dokusu bakımından oldukça dinamik, çevresindeki kadim merkezlerle oranla görece olarak daha değişken nitelikler barındırdığı söylenebilir. Mesela burasının derinleşmiş kültür imkânlarına malik bir İran ya da Çin'e (Köprülü, 1991:11) nazaran, şartlara bağlı olarak dinamik ve kompleks kimi sentezlere daha açık olduğu düşünülebilir. Belki de bu sebeple özellikle İslamlaşmasından sonra Orta Asya'nın, dünyayı siyasi ve sosyolojik olarak doğrudan şekillendirdiği ileri sürülebilir. Bu bakımdan Orta Asya, her zaman için yükte de pahada da ağır bir

yeryüzü bölgesi olagelmıştır. Nitekim Orta Asya, büyük hadiselerin olduğu, geleceği belirleyen şehirlerin inşa edildiği; ilim-irfan, mimari, tasavvuf ve sanat sahalalarında dünyaya önemli birikimler hediye eden bir geçmişe sahiptir.

Bütün bunlarla beraber Orta Asya, İslam öncesi büyük merkezlerin etkisine oldukça açık, kendi içinde de siyasi, dini, etnik ve kültürel olarak zengin ve görece olarak da istikrarsız bir bölge idi. Burası Çin, İran ve Roma gibi büyük imparatorlukların istilasına uğramış ve oldukça derinden etkilere maruz kalmış; yer yer de kendi içinden -karakteristiğini tam olarak tanımlamak güç- umumiyetle Türklerin öncülüğünde değişik ve dinamik siyasi örgütlenmeler çıkarmış, ancak hemen her zaman büyük çalkantılar yaşamış bir coğrafyadır. Orta Asya'nın Kültürel ve dini olarak birçok farklı inanç cereyanıyla tanışma imkânı bulunduğu bilinmektedir. İslam ile tanışması ise bir hayli erken dönemlere tekabül eder. Fakat bu İslamlaşma sürecinin; çevresel koşullara, iç dinamiklere ve fetihle bulunan Arap-İslam ordularının geliştirdiği siyasi ve sosyal imkânlarla ve daha sonra gelişen çeşitli tasavvuf ve ilmi akımların çalışmalarına bağlı olarak oldukça geniş bir zamana yayıldığı da vakidir (Kurt, 1998:25-41). Arap-İslam fetihlerinin yanı sıra (Gibb, 1930:16-21) İranlı derviş ve tüccarların etkisiyle İslam'la erken dönemlerde tanışan Orta Asya coğrafyası, esas olarak Ahmed-i Yesevi Hazretlerinin şahsında sembolize edilen mistik temelleri güçlü ve "halk İslam'ı" bağlamında tarif edilebilecek tasavvufi İslamlaşmayla kimlik bulmaya başlamıştır (Ocak, 2002:31). Nitekim Orta Asya'nın daha önceki bu dinamik ve istikrarsız dokusu İslam ile birlikte gerek siyasi gerekse kültürel olarak ve uygarlık etme dinamizmi açısından müspet yönde dönüşmüştür.

Böylece her türden etkiye açık kültürel salvolar karşısında istikrarı ve birliği bir türlü yakalayamayan bir coğrafya olan Orta Asya; İslamlaşma sonrasında kararlı, derin bir kültür ve inanç formasyonu sayesinde aktif siyasi arayışlarını güçlü kültürel ve inançsal imkânlarla buluşturabilmiştir. Kendi içindeki karmaşayı da görece olarak paradigmasal öğeler aracılığıyla daha simetrik hale getirebilmiştir. Daha önceki dinamik ve kompleks tecrübesi onu sahip olduğu bu yeni inanç ve kültür değerlerinin yeni durumlara ve yeni bölgelere uyarlayabilme becerisini artırmıştır.

Bu özgün yapılanmanın temelinde İslam ilimleri ve İslam tasavvufunun etkisi ise çok büyüktür. Üstelik burada gelişen tasavvufi hareketler bu bölgeyle sınırlı kalmamış bu koridor üzerinden Anadolu ve Rumeli'ye, sınırlı da olsa Hindistan'ın içlerine kadar uzanarak tüm bu yerlerde önemli değerler üretmiştir (Ocak, 2002:38). Hâsılı bu tasavvufi İslamlaşma sayesinde Orta Asya coğrafyası ilim, sanat, mimari, sosyal organizasyon, ahilik, edebiyat

ve şiir gibi büyük beşeri üretimlere kaynaklık etmiş; yukarıda sözü edilen coğrafyalara da doğrudan ya da dolaylı ama oldukça kalıcı bir etki bırakmıştır. Bu sebeptendir ki Orta Asya tasavvufi İslamlaşmasının sosyolojik sonuçları, bu coğrafyaların günümüz meselelerine kaynaklık eden sorunsallar da çözümler de içermektedir.

Orta Asya İslam Tasavvufu ve Sosyolojik Sonuçları

Bütün bu bahsi geçen meselelerin oldukça geniş ve kapsamlı birtakım bilgilere, analizlere ve verilere ihtiyaç hissettiği bilinmektedir. Ancak biz burada öncelikle hadisenin birkaç sosyolojik sonucuna kısaca temas edeceğiz; bunlar üzerinden kimi veri ve analizlerle meseleyi ele alacağız. Ortada büyük bir gerçek var ki, Orta Asya coğrafyasının ve hinterlandının İslamlaşmayla beraber ve sonrasında ilim, sanat, mimari, şehirleşme sahalarında, yani umumiyetle kültür ve medeniyet açısından büyük bir hamle yaptığı inkâr edilemez. Ancak burada elbette öne çıkan en önemli olgulardan birisi, bütün bunlarla beraber tasavvuf hareketleri sayesinde şekillenen sosyolojik doku, bu dokunun ve bu sosyolojik dinamizmin bir şekilde ardıllarına ve havza dışına da etki etmesidir.

Esasen tasavvuf hareketlerinin birçoğu kü-dönemsel karaktere sahiptirler ve genişçe koridorlar üzerinden bir kültür ağı meydana getirirler. Örneğin Hindistan'da kurulan bir tarikat İslam dünyasının tümüne nüfuz edebilmekte ve hatta İslam beldesi olmayan kimi yerlere kadar uzanabilmektedir. Bugünün ifadesiyle bir çeşit merkez – şube denklemi söz konusu olabilmektedir. O çağın iletişim imkânları göz önüne alındığında hadisenin ehemmiyeti gözden uzak tutulamaz.

Burada üzerinde durulması gereken iki temel tasnif olmalıdır ve bunlar sosyolojik manada önemlidir. Birinci husus, bu tasavvuf hareketlerinin mensubiyeti, felsefi iddiaları, pratik belirlenimleri, kendine özgü özgün araçları ve kendine has kurumsal işleyişi sabit/sınırlı olmasına rağmen; nüfuz ettiği coğrafyalardaki farklı kültürlerin bilgi mekanizmalarıyla rahat iletişime geçmesi, bunları kendi bilgi ağı ve geleneğinin terbiye metodu dâhilinde sürekli geliştirmesidir. Daha da önemlisi, bu kurumsal ve mensubiyet üzerine kurduğu ağı korumak suretiyle zamanın, mekânın ve şartların dayattığı her türlü değişime intibak edip kendini sürekli olarak yeni durumlara adapte etmesi ve araçlarını revize etmesidir.

Asıl önemlisi ve üzerinde durulması gereken ikinci husus ise, bu tarikatların nüfuz ettikleri coğrafyalarda günlük yaşam, üretim, çalışma, beslenme, âdab, erkân, ilim, irfan, eğlence kültürü ve daha yüzlerce hayat argümanı ile yarattıkları yumuşak sosyolojik auradır. Ki bu etki doğrudan sosyolojinin kültürel karakteristiğini yapılandırmaktadır. Çoğu zaman fert ve toplum

katmanları bunlarla doğrudan ilişkiye, iletişime bile girmez. Hatta çoğu kimseler bunların “var”lığından da bihaberdirler. Fakat bu tasavvufi hareketler, tarikatlar sosyalleşmenin kaçınılmaz bir sonucu olarak içinde yaşadıkları toplumları adeta ihata ederler.

Bunlar, manevi kanaat önderleri, sohbet halkaları, menkıbeler, sanat, şiir, edebiyat, musiki, irşat çalışmaları, loncalar... ve daha yüzlerce (mesela tebeşüm) hayat enstrümanı ile, içinde yaşadıkları cemiyetlerin inanç ve günlük yaşamına akıp dururlar. Zaman geçtikçe söz ve nasihatleri veczelere dönüşür ve yayılır. Atasözü ve deyimlere dönüşen klişeler üretirler, konuşulan ve yazılan dili estetik zirvelerine çıkarırlar. İçinde yaşamak durumunda kaldıkları kültüre doğrudan veya dolaylı, pozitif ama daima derin bir müdahaleleri söz konusudur. Dergâhları, bir bakıma manevi ve psikolojik sağaltım merkezleridir ve bu zamanla bir mekanizmaya dönüşür. Kendilerine özgü inanç ve idealleriyle, kendilerine özgü mekân ve ritüelleriyle daima bir cazibe merkezi olarak toplumu eğitir ve yönlendirirler.

Köklü terbiye araçları sayesinde toplumsal tasavvuru, gündelik hayatı, manevi referansları belirleme gücüne ve araçlarına sahip oldukları için de doğrudan toplumsal yapıyı ve kültürü önemli ölçüde şekillendirmekte ve etkilemektedirler. Sahip oldukları tarihsel ve geleneksel ağ sayesinde de toplumların dokuları üzerindeki etkiyi sürekli kılarak bir nevi toplumun yapı ve karakterinin oluşumunda, belirlenmesinde ve sürdürülmesinde önemli bir rol üstlenmişlerdir.

Tasavvufi odakların dikkat çeken sosyolojik bir özgünlüğü de farklı coğrafyaların, farklı etnik ve sosyal kesitlerin, değişik araçlara sahip birey ve grupların sadece değerler üzerinden değil (sadece klişe inançlar üzerinden değil); pratik bir takım mekanizmalarla ve güçlü mensubiyetlerle birleşmesini, bir arada yaşamasını temin etmeleridir. Dolayısıyla tarikatlar lokal, sınırlı oluşum ve algılardan, bir medeniyet algısı ve oluşumuna doğrudan hizmet eden, çeşitli mekanizmalara sahip bir yapı inşa etmiş olmaktadır.

Böylece bunlar sadece bir medeniyetin tasavvur, etkileşim ve üretimine katkı vermekle kalmazlar; medeniyete dayalı, doğrudan pratik sonucu olan, medeniyet akrabalığı yaratmayı başararak süregelen medeniyet oluşumlarının sosyolojik zeminini de sağlamış olmaktadır. Yani her anlamda manayı ete kemiğe bürümeyi, onu muşamba ve dekorda tecrübe (Açıkoğuz, 2008:163) etmeyi başaran çok renkli bir sosyolojik durumla karşı karşıyayız.

Sonuç

Öncelikle İslam medeniyetini görünür kılan unsurlarının birbirine mutlak manada kapalı ve kayıtsız olarak tarihte ilerlediğini düşünmek büyük bir saflık olur. Kısmen birbirlerinden bağımsız

kalmış üniteler olarak veya kendi içlerinde daha diyalektik bir birliktelik meydana getirmiş olsalar da, tasavvuf hareketlerinin medrese ve fıkıh hareketlerini etkilediği bir gerçektir. Aynı şekilde, fıkıh, medrese ve ilim hareketlerinin de tasavvuf hareketlerine tesir ettiği bir vakiadır.

Ama burada çok önemli bir husus söz konusudur: o da İslam toplumlarının bu mekanizmaların her türden üretimini bir şekilde sentezleyerek bünyesine intibak ettirme becericisini göstermiş olmasıdır. Bu yüzden İslam'a ait müesseselerin veya ilmi ve ameli akımların bir şekilde birbirinden beslenerek, birbirlerini besleyerek sosyolojik bir gerçekliğe kavuştuğunu ileri sürebiliriz.

Bütün bunlarla birlikte tüm bu akım ve oluşumların kendilerine özgü farklılıklarından dolayı birbirlerinde ayrı, sosyolojik bağlamda oldukça farklı işlevler ürettikleri de kabul edilmelidir. Tasavvuf hareketleri, nüfuz ettikleri mevcut sosyal yapılara çok daha kolay entegre olabilen naif araçlara sahip olmalarıyla diğer ünitelerden ayrılmaktadır. Böylece tasavvuf hareketleri nüfuz ettikleri herhangi bir medeniyet havzasının toplumsal dokusu üzerinde güçlü tesirler meydana getirmişlerdir.

Bununla beraber tasavvuf hareketleriyle beslenen toplumsal yapıların büyük küresel dalgaların yarattığı kriz dönemlerinde toplumsal kimliği korumakta güçlük çektiği de bir vakiadır. İçinde var oldukları cemiyetlerin sosyal-bilinçdışı kültürlerine sızan çok ciddi birikimler bıraksalar bile, böylesi kriz dönemlerinde süregelen medeniyet kimliğine sahip çıkmakta güçlük çekebilmektedirler. Ayrıca kriz dönemlerinde suiistimal ve hurafelerin sosyal yapıyı berhava etmesine yeterince engel olamadıkları da bir gerçektir.

Neticede, tasavvuf hareketlerinin bu nakisalarını da medrese, fıkıh ekolleri ve ilim hareketleri dengelemiştir. Bu sebeple tasavvufi İslamlaşmanın hüküm sürdüğü Orta Asya tarihine bakıldığında, tarikatların medrese, fıkıh ekolleri ve ilim odaklarıyla beraber hareket ettiklerinde kriz dönemlerinin daha sancısız aşılabildiği görülebilmektedir. Böylece tasavvuf, ilmin kuru ve ruhsuz bedenine can veren bir fonksiyon icra etmiş; ilim de tasavvufun mistik dürtülerle savrulmasına mani olmuştur. Netice olarak medeniyetimizin engin burçlarında gözden çıkarabileceğimiz tek bir yıldızımız bile yok.

EK -1

Tasavvuf ve Retorik

Tasavvufi inanç, bilgi ve pratiklerin yapısal sorunlara sahip olduğu münakaşası epeyce eskilere dayanır. Ancak kesin olan bir şey var ki bu da tasavvufi terbiyenin medeniyetimize çok şey kazandırdığıdır. Elbette medreseyle olan karmaşık münazaraları ve benzeri çatımlar önemsiz değildir. Ayrıca özellikle son birkaç asırdır

toplumsal çürümeye katkı sağlayan çeşitli uygulamaları meşrulaştırdığına dair eleştiriler de yeterince kayda değerdir. Ama bunlardan çok daha önemli olanı batının son asırlarda öne çıkan yağmacı güçlü pozitivist dünya görüşünün tüm bahçelerimizi tarumar etmesiyle ilgili olarak tasavvufi tecrübeye yüklenen haksız ve asimetrik kuşkuların yanısıra ısrarla uygulama dışı bırakılan estetik tecrübesidir.

Elbette bu meselede söylenecek çok şey var, ama ben kısaca bir meseleye temas ederek her zaman ki gibi kolay olanla sıvışmanın bir yolunu bulacağım. Tasavvuf ve onun altını koyulaştırdığı ve gelişmesine ayrıntılaşmasına katkı sağladığı o kadar çok şey var ki neredeyse medeniyetimizi bir sarraf titizliğiyle mimariden müziğe, şiiirden gündelik yaşama baştan aşağıya sıra dışı kıymetli ziynetlere bezemiştir. Bunlardan en önemli olanlardan birisi de zaten ontolojik orijini bakımından insanlığı retorikle yeniden inşaa eden İslam medeniyetinin bu hassasiyetine büyük hizmette bulunmasıdır.

Bir şeyi söylerken güzel, özenli, naif, kalbe ve akla hoşnutluk veren bir mey tadında terkip etmek son derece önemlidir. Ve gerçek şu ki bu sadece kendisiyle ilgili bir terbiye de değildir. Sözü bu retoriğe taşımak ahlaki, ilmi, kalbi, akidevi ve ameli bir kemalat istemektedir. Yani bugünün imajlarla ve profesyonel salvolarla cilalanan sözleri gibi sözler değildir. Özden söze, sahici insani bir yolculuk vardır. Yani bir makinaya güzel bir söz söyletmek değil, güzel bir insandan güzel bir söz işitmek ile manidar bir olgunluktan bahsedebiliriz.

İşte İslamcı cenahlar bu tecrübeyi daha çok modernitenin tesirinde kalarak birçok sebepten reddettiler ve sözleri kabalaştı retorikleri öfkeli oldu. Emsile-Bina ile başladıkları retorik yolculuğu Hafız ile taçlandıracaklarına beşinci dereceden Marksist retorığın sloganlarına çalan sığ bir dil tutturdular. Muhafazakâr cenahlarda ise bu tecrübe yüceltilmekle birlikte gerçekte sahici ve hak edilmiş bir sahiplenme olmadığı için imaj ve göstergeler üzerinden yüceltilen ikinci dereceden çin malı plastik bir iticiliğe kavuşturuldu. Yazık oldu.

Sonuç, medeniyet ve inancımızın kalbe ve insana dokunan tarafları tarazlandı, banal egemenlik ve çıkar araçlarına meze olma algısıyla malul hale geldi. Diğer cenahların hiçbir şekilde sahip olamayacakları estetik akı da insanlık için imkânsız hele getirdi. Üzücü değil mi?

EK -2

Menkıbe ve Işıklandırılmış Patika Tedrisatı

Modern dünya görüşü en çok medeniyetimizin titizlikle geliştirdiği teknikleri

vurdu. O teknikler ki "patikalar" gibidir, ama değil. Malumunuz, "patikalar" en çok Heidegger'e yakışan bir ifade. Fazla kelama lüzum yok, insanların binlerce yıl yürüyerek tanıdığı yola; yani bir tarafla geleneğe gönderme yapıyor. İnsanların binlerce yıldır tecrübe ederek ve birlikte inşa ettiği bu yol; hem dikey, hem yatay ve dinamik bir yolculuğun zemini ola. Bir bakıma yolculukta yol yapma, ama özünde biraz da zeminin imkânları, yoldaki insanların izleri...

Fakat menkıbeler, bir ormanla insanlığın buluşmasından ve işbirliğinden daha başka bir şeydir. O biraz ışıklandırılmış bir patikaya benzer. Ve dahi önce ışık sonra patika... (bu ayrım, İslam medeniyetiyle Batı uygarlığının farkından kaynaklanıyor)

Şimdi modern dünya görüşü bütün patikaları otoban yaptı. Yaptı yapmasına; ama güneşi, ayı, yıldızları, kar tanesini ve bilumum ışık kaynakların kullanılarak oluşturulmuş o güzergâhı da yok etti. O titiz, manidar, sanatsal ve manevi ahenkli kesret ışıklarını; kaba, uyumsuz ve ışıltak bir sarıya değiştirdi (olan Batı'ya değil bize oldu).

Sonra baytlar ve bitler geldi, onlar otobana sanal bir ışık saçtılar (saçma sapan). Yol pürüpak oldu o ışıklarla, herkesler otobanın içinde, yeni sanal patikaları yürüyor. Emeksiz ve revnakız, rayihatsız ve ruhsuz ışıklar...

radasyunun koftiden kesret çocukları

insanlığa yol yordam gösteriyor.

Ek -3

Menkıbe ve Toplumsal Tedrisat

Menkıbeler esasen birerer pdegojik formlardur ve halkın gündelik yaşamını, kararlarını ve eğilimlerini vicdani ahlaki ve muteal ilişkilerle yorumlamaya yardımcı olurlar. Doğrudan bir nasihat değildir. Kişinin yalnızlarını doğrudan söz konusu etmez. Söyleyenle söylenen arasında bir hiyerarşik bağ geliştirmez. Bireysel kararlara doğrudan buyurgan bir öneride de bulunmaz. Sorunların yorumlanmasını belli bir vicdani, ahlaki metefizğe yöneltmek muhatap olduğu bireye hem vicdani hem pratik hem de insani bir numine sunar ve kişiye muhakeme şansı verir.

Böylece fert düşünerek ve o özel avro üzerinden daha ahlaki bir karara varma şansı bulur. Esasen bilgelikle sıradanlık arasındaki ilişkiye en güzel forme etmiş teknolojilerden birisi olarak boy gösterir.

Menkıbelerdeki olağanüstülük, kimi kehanetler veya rasyonel görünmeyen örnekler esasen menkıbenin amacı değildir. Menkıbe zaten motivasyon olarak ahlakılığı ve vicdani esas aldığı için örneklemini de doğal olarak rasyonel, katı, bön gerçeklik üzerinden değil, psişik estrumanlar üzerinden kurarak esasen insanın; tarihe ve gerçeğe köle ihtiraslarını da askıda bırakmayı hedefler. Böylece insanın alışkanlıkları üzerinden tempo tutan ihtiraslarına daha güçlü psişik bir teknolojiyle yanıt bulması sağlanır.

Ve elbette menkıbelerin ilahiyatçılar tarafından bir hadis inceliğiyle her ayrıntısının kaynağa uygunluğunun tartışılması anlamsızdır, elanilahyet beşerî bir faaliyetten bahsediyoruz ve genel faydasının ve hikmetlerinin kıymetli olduğu bir pratikle karşı karşıyız. Çünkü o bir pratik eğitim ensturmanı olarak ne kadar kullanılıyorsa doğrudan bir vahiy kaynağı olarak kabul edilmesi de o deneli bir açmazdır. Burada güzel bir işlevin mecrasından çıkarılarak başka bir boyuta taşınması ve bunun üzerinden ya patolojileri beslemesi ya da tamamen reddedilmesi en azından bir fakirlik alemetidir, denebilir.

Kaynakça

- Açıköz, H. Mustafa, **Yesevi'ye Meta-Matematikçe Bir Bakış**, Felsefi Sadalar, Değirmen Yayın, Sakarya.
- Derin, Süleyman, 2006, **Tasavvufun Orta Asya'da Yakın Geçmişteki Rolü: Kırgızistan Örneği**, Tasavvuf: İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi, Yıl: 7 Sayı 16. İstanbul.
- Erşihan, Seyfeddin, 1998, **Kırgızların İslamlaşması Üzerine Bazı Mülâhazalar**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 39, Ankara.
- Gibb, H.A.R., 1930, **Orta Asya'da Arap Fütuhâtı**, Çev: M. Hakkı, Evkaf Matbaası, İstanbul.
- Gölpınarlı, Abdülbaki, 2004, **Tasavvuf**, Milenyum Yayınları, İstanbul.
- Köprülü, M. Fuad, 1991, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Köprülü, M. Fuad, 2005, **Türk Tarih-i Dinisi**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Kurt, Hasan, 1998, **Orta Asya'nın İslamlaşma Süreci**, Fecr Yayınları, Ankara.
- Ocak, A. Yaşar, 2002, **Türk Süfliliğine Bakışlar**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Öztürk, Ali, 2007, **Halk Edebiyatında Sosyolojik Temalar**, Değirmen Dergisi, 11. Sayı, Sakarya.

Şeker, Fatih M., 2010, **İslamlaşma Sürecinde Türklerin İslam Tasavvuru**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
Öztürk A. 2015, Medeniyet ve Sosyoloji, Elis Yayınları, Ankara.